

LİTVANYA TATARLARI EL YAZMALARINDAKİ TÜRKÇE MİRACNAMEDE BAZI ARKAİK KELİMELER ÜZERİNE*

ON SOME ARCHAIC WORDS IN TURKISH MIRAJNAME IN THE MANUSCRIPTS OF LITHUANIAN TATARS

Hüseyin DURGUT**

ÖZ: XIV. yüzyılın sonlarında Büyük Litvanya Prensiği topraklarına yerleşen Tatar toplulukları, XVI. yüzyıldan itibaren ana dillerini çeşitli sebeplerle kaybetmeye başlamışlardır. Ana dillerini unutan, fakat Müslüman kimliklerini unutmayan Litvanya Tatarları, dinî ihtiyaçlarını karşılayabilmek için İslamiyet’le ilgili metinlerin Slav dillerine çevirilerine ihtiyaç duymuşlardır. Bu sebeple, genellikle İslam dini ile ilgili metinlerden oluşan Arap harfleriyle yazılmış Litvanya Tatarları el yazmaları geleneği ortaya çıkmıştır. Litvanya Tatarlarına ait el yazmaları mirasından günümüze kadar ulaşan önemli kültür hazinelerinden birisi “kitab” türündeki el yazmalarıdır. Kitab, tefsir, hamail, tecvit gibi türlerden oluşan bu el yazmaları içerisinde “kitab” türünün ilgi çekici bir yeri vardır. Litvanya Tatarlarının ana dillerinin yerini alan Slav dilleriyle yazılmış Arap harfli bu “kitab”ların içinde çeşitli dinî hikâyeler, Müslümanların dinî ihtiyaçlarıyla ilgili bilgiler, tören tasvirleri gibi konuların yer aldığı metinler bulunmaktadır. Kitab türünün içinde yer alan metinlerden biri de Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait miraçname metnidir.

Bu çalışmada, Litvanya Tatarlarına ait el yazmalarından İvan Lutskeviç Kitabı ile İbn Abraham Karitski Kitabı’nda bulunan Türkçe miraçname metnindeki bazı arkaik kelimeler üzerinde durulmaktadır. Metinde yer alan “balak ur- (ışık saçmak, aydınlatmak), dek dur- (uslu durmak, sakin olmak), ilersük şeş- (uçkur çözmek, zina yapmak), ür- (havlamak), viribi- (göndermek), biregi (birisi)” gibi arkaik kelimeler doğru yazılışları ve anlamları bakımından değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Litvanya Tatarları, Kitab, Miraçname, Arkaik Kelimeler, Eski Anadolu Türkçesi

ABSTRACT: *Tatar communities that started settling in the Grand Duchy of Lithuania from XIVth century began to lose their mother tongue starting from XVIth century due to multiple reasons. Lithuanian Tatars having forgotten their mother tongue but not their Muslim identity and felt the necessity to translate the religious Islamic texts into Slavic languages in order to meet their own religious needs. Therefore, the tradition of the manuscripts of Lithuanian Tatars that generally consisted of the texts of the religion of Islam in Arabic script emerged. One of the important cultural sources among the heritage of the manuscripts of Lithuanian*

* Bu çalışma, 21-23 Eylül 2016 tarihinde Varşova Üniversitesinde düzenlenen “Dördüncü Uluslararası Türkoloji Kongresi”nde sunulan bildirinin gözden geçirilmiş hâlidir.

** Doç. Dr. – Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/Balıkesir - hu_durgut@hotmail.com

Tatars preserved till the present day is the type of manuscripts of Kitab. Among these manuscripts comprised of the types like kitab, tafsir, chamail, tajwid, the type named "kitab" takes an interesting place. In these texts that are written in the Arabic script in Slavic languages and named "kitab", subjects like various religious stories, information related to the religious needs of Muslims and descriptions of the rituals take place. One of the texts found within the type of kitab is the text of the mirajname that belongs to the period of the Old Anatolian Turkish.

In this paper we shall focus on some archaic words found in the texts of the Mirajname in the Kitab of Ivan Luckevich and Kitab of İbn Abraham Koricki in the manuscripts of Lithuanian Tatars. The archaic words like balak ur- "to sparkle, to illuminate", dek dur- "to stay calm", ilersük şeş- "to commit adultery", ür- "to bark", viribi- "to send", biregi "someone" taking place in the text shall be evaluated from the aspects of correct spelling and meaning.

Keywords: Lithuanian Tatars, Kitab, Mirajname, Archaic Words, Old Anatolian Turkish

Giriş

Türk Dünyasının en batısında yer alan topluluklardan birisi olan Litvanya Tatarları, farklı tarihsel geçmişleri, Türk coğrafyasından oldukça uzakta yaşamaları, ana dillerini çok erken bir tarihte kaybetmelerine rağmen kimliklerini ve dinlerini günümüze kadar koruyabilmiş olmaları gibi sebeplerle ilgi çekici bir Türk topluluğudur. Tatarların Litvanya topraklarına geliş tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Araştırmacıların çoğunluğunun kabul ettiği görüşe göre XIV. yüzyıldan itibaren Litvanya ve Polonya topraklarında bir Tatar yerleşimi görülmektedir (Orhonlu, 1971: 57-58; Arık, 2008: 157-158). XIV. yüzyılda Altınordu devletindeki karışıklıklardan kaçıp Litvanya prensi Vytautas'ın himayesi ile Litvanya topraklarına yerleşen ilk Tatar gruplarının ardından sonraki yüzyıllarda da bu bölgeye Tatar göçleri devam etmiştir. XV - XVIII. yüzyıllar arasındaki tarihî kaynaklarda *Büyük Litvanya Prensiği Tatarları*, *Radzivil Tatarları*, *Kazak Tatarları*, *Lipkalar* gibi terimlerle adlandırılan bu bölgedeki Tatar etnonimi için XIX. yüzyıldan itibaren *Litvanya Tatarları* ifadesi kullanılmaya başlanmıştır (Mişkiniene, 2015: 51). Günümüzde yapılan çalışmalarda ise bu coğrafyada yaşayan Tatarlar için *Litvanya Tatarları*, *Litvanya Büyük Prensiği Tatarları*, *Polonya Tatarları*, *Polonya-Litvanya Tatarları*, *Belarusya Tatarları*, *Belarusya-Polonya-Litvanya Tatarları* gibi isimlendirmeler yapılmaktadır. Bunun nedeni, ilk zamanlarda Litvanya Büyük Prensiği topraklarına yerleşmiş olan Tatarların günümüzde üç ayrı devletin sınırları içinde yaşıyor olmalarıdır. Bu çalışmada kullandığımız *Litvanya Tatarları* ifadesi, yalnızca Litvanya'da yaşayan Tatarları değil, günümüzde Beyaz Rusya ve Polonya sınırları içinde kalmış bulunan Tatarları da kapsamaktadır.

Litvanya Tatarları, ana dillerini XVI. yüzyıldan itibaren çeşitli sebeplerle unutmaya başlamışlardır. Ana vatanlarından uzak bir bölgeye gelmiş olmaları, Tatarların içinde buldukları toplumda sayılarının azlığı, sosyal durum farklılıkları, yabancı kadınlarla evlenmeleri, ortak bir ibadet

dillerinin bulunmaması, Tatar Türkçesinin Litvanya topraklarında iletişim dili olamaması gibi sebepler bunlardan bazılarıdır.

Litvanya Tatarlarına Ait El Yazmaları ve Miraçname

Litvanya Tatarları, ana dillerini kaybetmeleriyle birlikte özellikle dinî ihtiyaçlarını karşılayabilmek için İslamiyetle ilgili eserlerin çevirilerine ihtiyaç duymaya başlamışlardır. Kur'an tefsirleri, dua ve ilmihal kitapları gibi dinî eserlerin önceleri Belarusçaya daha sonraları ise Leh diline tercümeleri ile birlikte Litvanya Tatarlarına ait el yazmaları geleneği ortaya çıkmıştır (Mişkiniene, 2011: 227). Bu eserlerin, Slav dillerine olan tercümelerinin de Arap harfleriyle yapılmış olması ayrıca ilgi çekicidir. Böylece Arap alfabesi, Litvanya Tatarları sayesinde Belarus ve Leh dillerine de uyarlanmıştır. Litvanya Tatarlarına ait el yazmaları *kitab*, *tefsir*, *hamail* ve *tecvit* gibi türlerden oluşmaktadır. Özellikle *kitab* ve *hamail* türündeki el yazmaları Türk dilini de ilgilendirmeleri açısından çok önemlidir. Çünkü bu el yazmalarının içinde Arap ve Fars dillerinden Slav dillerine tercüme edilmiş çeşitli metinlerin yanında Türk diliyle yazılmış dualar, bazı niyet ifadeleri ve satır altı tercümeli dinî hikâyeler de yer almaktadır.

Kitab adı verilen yazmalar, Litvanya Tatarlarına ait el yazmaları içinde en ilgi çekici olanıdır. Bu türden el yazmalarının içinde İslamiyet'le ilgili temel bilgiler, bazı ayet, sure ve hadisler, İslamiyet sonrası klasik edebiyat metinlerine dair örnekler, Hz. Muhammed ile ilgili bazı kıssalar, bazı peygamberlere ait dinî metinler, dinî törenlerin tasvirleri, İncil'den alınma bazı hikâyeler gibi çok çeşitli bölümler bulunmaktadır (Durgut, 2016: 4). Belarusça, Lehçe, Arapça ve Türkçe gibi dillere ait metinlerin bulunduğu bu el yazmalarında kullanılan alfabe Arap alfabesidir. Bu metinlerde, defalarca kopyalanmış olmaları nedeniyle imla, üslup, düzeltme hataları gibi problemler ortaya çıkmıştır. Fakat bu durum onların değerinden birşey kaybettirmemiştir. XIX. yüzyılda başlayan Litvanya Tatarlarına ait el yazmalarını inceleme çalışmaları, günümüzde *Kitabistik* terimiyle adlandırılır hâle gelmiştir (Mişkiniene 2015: 37). Bu yazmaların içinde yer alan Türkçe metinler de tıpkı Arapça metinler gibi kutsal sayılmıştır denilebilir. *Kitab* türünün içinde yer alan dinî metinlerden biri de Anadolu sahasına ait bir miraçname metni ve onun Slav dillerine yapılmış tercümesidir.

Litvanya Tatarlarına ait bugüne kadar tespit edilebilmiş el yazmalarından yirmi yedisi *kitab* türündedir (Mişkiniene, 2011: 227). *Kitab* türündeki bu eserlerin onunda miraçname metni bulunmaktadır. İçinde miraçname bulunan bu on yazmadan beşinde Türkçe miraçname metni, Slav dillerine satır altı çevirileriyle birlikte yer almaktadır. Diğer beş yazmada ise miraçnamenin yalnızca Slav dillerine yapılmış çevirisi bulunmakta, Türkçe orijinali yer almamaktadır (Durgut, 2013: 337). Türkçe miraçname metninin yer aldığı yazmalar şunlardır: *İvan Lutskeviç*

Kitabı (XVIII. yüzyıl başları), *Londra Kitabı* (XIX. yüzyıl ortaları), *İbrahim Haseneviç Kitabı* (XIX. yüzyılın ilk yarısı), *İbn Abraham Karitski Kitabı* (XIX. yüzyıl ortaları), *Abraham Haseneviç Kitabı* (XIX. yüzyılın ikinci yarısı) (Mişkinene vd., 2005: 39-58; Akiner, 2009: 81). Bu yazmalar içinde en eski olanı ve Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış olan miraçnamelere dil ve imla özellikleri bakımından en çok benzeyeni İvan Lutskeviç Kitabı'nda bulunan miraçnamedir. İbn Abraham Karitski Kitabı'nda bulunan miraçname, İvan Lutskeviç Kitabı'ndaki miraçnameden kopyalanmıştır. Abraham Haseneviç Kitabı'ndaki miraçname ise İbrahim Haseneviç Kitabı'ndaki miraçnameyle hemen hemen aynıdır. Londra Kitabı'ndaki miraçname ise içerik olarak aynı olmakla beraber nazım düzeninin bozulmuş olması nedeniyle diğer nüshalardan biraz farklıdır (Durgut, 2013: 338).

Bu çalışmada, arkaik kelimeleri incelerken örnekler için yararlandığımız metinler *İvan Lutskeviç Kitabı* ile *İbn Abraham Karitski Kitabı*'ndaki miraçname metinleridir. XVIII. yüzyılın başlarında yazılmış olan *İvan Lutskeviç Kitabı*, Litvanya Bilimler Akademisi Kütüphanesi F 21-284 numarada kayıtlıdır. Miraçname metni, bu yazmanın 107b - 135a sayfaları arasında bulunmaktadır (Mişkinene vd., 2005: 39). 494 beyitten oluşan bu nüshanın son kısmı eksiktir. *İbn Abraham Karitski Kitabı*, XIX. yüzyılın ortalarında yazılmıştır ve şu anda Vilnius Üniversitesi Kütüphanesi'nde F3-391 numarada kayıtlıdır. Miraçname, bu kitabın 249-305 sayfaları arasında bulunmakta ve toplam 508 beyitten oluşmaktadır. Diğer nüshalarda bulunan bir beyit bu nüshada eksiktir (Durgut, 2016: 8).

Litvanya Tatarlarına Ait Miraçnamede Bazı Arkaik Kelimeler

Arkaizm terimi Türkçe Sözlük'te "1. Konuşulan ve yazılan dilde, kullanımdan düşmüş olan eski söz ve deyim. 2. Kullanıldığı çağdan daha eski bir çağdan kalma bir biçimin, bir yapının özelliği" (Türkçe Sözlük, 2005: 121) olarak tanımlanmıştır. Zeynep Korkmaz'ın *Gramer Terimleri Sözlüğü*'nde ise *arkaik kelime* için *eski kelime* terimi kullanılmış ve bu terim de "Bugün artık kullanılıştan düşmüş bulunan veya eski şekli ile kullanılan kelime; arkaik kelime; kalıntı kelime" şeklinde tanımlanmıştır (Korkmaz, 1992: 55). Bu çalışmada, *arkaik kelime* ifadesini Z. Korkmaz'ın bu tanımını göz önünde bulundurarak standart Türkiye Türkçesinde kullanımdan düşmüş eski kelimeler için kullanıyoruz. Litvanya Tatarlarına ait el yazmalarındaki Türkçe miraçname metninde pek çok arkaik kelime bulunmaktadır. Bu tür arkaik kelimelerden bazılarının anlamı, metni kopyalayan şahıslar tarafından tam olarak anlaşılamadığı için bu kelimelerde yazım hataları da bulunmaktadır. Bu kelimelerden bazıları şunlardır:

balak ur-: İvan Lutskeviç Kitabı ve İbn Abraham Karitski Kitabı'ndaki miraçname metinlerinde beş farklı yerde geçen *balak ur-* ifadesi günümüz Türkiye Türkçesinde bulunmayan arkaik bir ifadedir. Metindeki anlamı

“parlamak, ışık saçmak” olan *balak ur-* ifadesine Türk dilinin tarihî ve çağdaş kaynaklarında bu şekliyle rastlanmamaktadır. Ancak Türkiye Türkçesinin tarihî dönemlerinden Eski Anadolu Türkçesinde aynı anlama gelen *balk ur-* ifadesi vardır (Tarama Sözlüğü, 1996: 391-393). Eski Anadolu Türkçesinde yer alan *balk ur-* ifadesinin isim unsuru olan *balk* isminden türemiş *balkı-* fiili hem Doğu Türkçesinin hem de Batı Türkçesinin tarihî kaynaklarında “parlamak, ışıldamak” anlamıyla yer almaktadır (Ata, 1997: 72; Toparlı vd., 2003: 23; Ergin, 1991: 37). *balkı-* fiili hakkında bir makalesi bulunan Ayten Atay, *balk* kelimesi ve bundan türemiş olan kelime ve ifadeleri ayrıntılı bir şekilde incelemiş ve kelimenin kökeni üzerinde yorumlarda bulunmuştur (Atay, 2010: 33-40).

Litvanya Tatarlarına ait *kitab* türündeki el yazmalarında yer alan Türkçe miraçname metninde *balk ur-* ifadesinin isim unsuru daima *balak* şeklinde yer alırken bu miraçnameye kaynaklık ettiğini düşündüğümüz Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait miraçname metinlerinde adı geçen kelime *balk* şeklinde yer almaktadır (bk. Develi, 1998: 146-147). Dolayısıyla bu kelimenin asıl şeklinin *balk* olduğunu, Litvanya Tatarlarına ait miraçnamelerde görülen *balak* şeklinin iç seste ünlü türemesinden kaynaklandığını söyleyebiliriz. *balak ur-* ifadesinin yer aldığı beyitlerden bazıları şunlardır:

her bir tahtu bir dürlü *balak urur*
biribirine nürila envâr kıılır (İL 114b/8; AK 264/3)¹
bir tabağ elinde dutmuşdur
tabağ nürî ‘arşa *balak urur* (İL 114a/1; AK 262/6)
balak ururdu ekinçi şâtır ‘ayân
ki muhammed resûlullâhü adı beyân (İL 109b/9 ; AK 252 /3)

dek dur-: Litvanya Tatarlarına ait el yazmalarındaki miraçname metinlerinde iki yerde geçen *dek dur-* ifadesi, günümüz Türkiye Türkçesinde *tek dur-* şeklinde yer almaktadır. Türkçe Sözlük’te “uslu durmak, yaramazlık etmemek, sessiz kalmak” (Türkçe Sözlük, 2005: 1934) anlamı verilen bu ifade yukarıdaki anlamıyla günümüz Türkiye Türkçesinde yaygın bir biçimde kullanılmadığından arkaik bir ifade olarak değerlendirilebilir. Bu ifadeye ilk olarak Türk dilinin tarihî kaynaklarından *Dîvânu Lugâti’t- Türk*’te rastlıyoruz. Kaşgarlı Mahmut, eserinde *tek tur-* ifadesini *Oğuzca* kaydıyla “susmak” olarak açıklamıştır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 145). Harezmi Türkçesi eserlerinden *Kıyasü’l-Enbiyâ* ve *Nehcü’l-Ferâdis*’te *tek tur-* biçiminde yer alan bu ifade “sessiz kalmak, sakın durmak” anlamına gelmektedir (Ata, 1997: 620; Ata, 1998: 420). Tarihî Kıpçak Türkçesinde yine *tek tur-* biçiminde geçen bu ifade (Toparlı vd.,

¹ Örnek olarak verilen transkribe edilmiş beyitler, İvan Lutskeviç Kitabı ile İbn Abraham Karitski Kitabı içinde yer alan miraçname metinlerinden alınarak sırasıyla İL ve AK kısaltmalarıyla gösterilmiştir. Örneklerin Arap harfli orijinal biçimleri için *Mişkiniene 2009*’a ve *Durgut 2016*’ya bakılabilir.

2003: 268), Eski Anadolu Türkçesi döneminde XIII. yüzyıldan itibaren *tek tur-*, *tek dur-*, *dek tur-* ve *dek dur-* biçimleriyle ve aynı anlamda yaygın olarak kullanılmıştır (Tarama Sözlüğü, 1996: 1063). *dek dur-* ifadesinin isim unsuru olan *dek* sözü “uslu, terbiyeli, doğru” anlamıyla Derleme Sözlüğü’nde (1993) yer almaktadır. Trabzon ili Tonya ağzında ise *dek duru yerden* ifadesi “durup dururken, nedensiz” anlamında kullanılmaktadır (Kalyoncu, 2001: 53).

Litvanya Tatarları el yazmalarından İvan Lutskeviç Kitabı ile İbn Abraham Karitski Kitabı’ndaki miraçname metinlerinde *dek dur-* ifadesinin yer aldığı beyitler şunlardır:

dek duru gel yâ resûl bağla belüñ
kâbe kavseyni irişdi münzilüñ (İL 109b/3; AK 253/6)

Bu ifade, bir başka beyitte her iki miraçname metninde de *degüldür* olarak okunacak biçimde yanlış yazılmıştır. Fakat anlama ve satır altı Belarusa tercümeyle bakıldığında bunun yukarıdaki beyitte olduğu gibi *dek duru* olarak düzeltilmesi gerekmektedir.²

dek duru gel nebinüñ al selâmin
kim olasin çamu ‘azâbdan emîn (İL 125b/1; AK 271/5)

***ilersük* şeş-** Türk dilinin tarihî dönemlerinden Karahanlı Türkçesinden itibaren karşılaştığımız *ilersük* kelimesi standart Türkiye Türkçesinde bulunmayan arkaik bir kelimedir. İlk olarak *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’te karşılaştığımız bu kelimeyi Kaşgarlı Mahmut, “uçkur” olarak açıklamıştır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 78). Harezmi Türkçesi eserlerinden *Nehcü’l-Ferâdîs*’te aynı anlamda kullanılan *ilersük* kelimesi (Ata, 1998: 124), tarihî Kıpçak Türkçesinde *ilersik* şeklinde yer almaktadır (Toparlı vd., 2003: 109). Türkiye Türkçesinin tarihî dönemlerinden Eski Anadolu Türkçesinde *ilersük* biçiminde ve “uçkur” anlamıyla yer alan kelime (Tarama Sözlüğü, 1996: 2041), günümüz Türkiye Türkçesinin ağızlarında yine aynı anlamda ve *ilersik* / *ilersük* biçiminde kullanılmaktadır (Derleme Sözlüğü, 1993: 2520). Yerini zamanla *uçkur* kelimesine bırakmış olan *ilersük* kelimesinin yapısının *il+er-sük* biçiminde olduğunu düşünüyoruz.

Litvanya Tatarlarına ait miraçname metinlerinde tek beyitte geçen ve *elürsek* biçiminde harekelenmiş olan bu kelimenin doğru yazımı *ilersük* olmalıdır. Çünkü bu kelime birlikte kullanıldığı *şeş-* fiiliyle deyimleşerek yeni bir anlam kazanmıştır. Temel anlamı “uçkur çözmek” olan *ilersük* *şeş-* fiili, metinde “zina etmek” yan anlamıyla kullanılmıştır.

eydür bular erleri üstine
ilersügin şeşerlerdi döstına (İL 129b/5; AK 279/9)

² Arap harfli yazımları için bk. *Mişkiniene*, 2009: 522; *Durgut*, 2016: 200.

ür-: Standart Türkiye Türkçesinde bulunmayan fakat Anadolu ağızlarında “havlamak, ulumak” anlamıyla yaşamaya devam eden *ür-* fiili (Derleme Sözlüğü, 1993: 4070), tarihî Türk lehçelerinde Eski Uygurcadan beri karşımıza çıkan bir kelimedir (bk. Caferoğlu, 1993: 178; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 933; Ata, 1997: 684; Toparlı vd., 2003: 298). *ür-* fiiliyle ilişkili olduğu açık olan *ürü-* fiili ise “havlamak, ulumak” anlamıyla Türkçe Sözlük’te (2005: 2061) yer almaktadır. Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait bazı metinlerin taranmasıyla oluşturulan Tarama Sözlüğü’nde *ür-* fiili bu anlamıyla yer almamaktadır. Tarama Sözlüğü’nde *ürü-* fiili de geçmemektedir. Fakat bu durum *ür-* ve *ürü-* fiillerinin “havlamak, ulumak” anlamıyla Eski Anadolu Türkçesi döneminde hiç kullanılmadığını göstermez. Tahminimizce, Tarama Sözlüğü oluşturulurken yararlanılmamış pek çok Eski Anadolu Türkçesi metninde *ür-* fiili bulunmalıdır.³ Ayrıca, bu kelimenin günümüz Anadolu ağızlarında işlek bir şekilde kullanılıyor olması bunun göstergesidir.

Litvanya Tatarlarına ait Türkçe miraçname metinlerinde “havlamak, ulumak” anlamındaki *ür-* fiili, yanlış yazılan kelimelerden biridir. Metinde bir yerde geçen ve açık bir şekilde *vir-* olarak harekelenmiş olan bu kelime beyitin anlamına göre *ür-* olmalıdır:

ķarangu idi göz nüri görmezidi
ħorüs ötmez it daħı *ürmezidi* (İL 108a/5; AK 250/6)

viribi-: Günümüz Türkiye Türkçesinde kullanılmayan fakat Litvanya Tatarlarına ait miraçnamede altı yerde geçen “göndermek, yollamak” anlamındaki *viribi-* fiili de arkaik kelimelerden biridir. *viribi-* fiili Eski Anadolu Türkçesi döneminde XIII. yüzyıldan itibaren *biribi-*, *viribi-*, *virbi-*, *veribi-* ve *verbi-* biçimleriyle “göndermek, irsal etmek” anlamında yaygın bir biçimde kullanılmıştır (Tarama Sözlüğü, 1996: 4167). Türk dilinin tarihî dönemlerinde Kıpçak Türkçesi dönemine kadar karşımıza çıkmayan bu kelime, ilk olarak *El-İdrâk Haşiyesi*’nde *viribi-* şeklinde yer almaktadır (Toparlı vd., 2003: 303). Eski Anadolu Türkçesi döneminden sonra kullanımdan düşmüş olan *viribi-* fiilinin yapısı ve gelişimi *bir-ip id-* > *birip id-* > *birip iy-* > *biribi-* > *viribi-* > *virbi-* şeklinde olmalıdır.

Litvanya Tatarlarına ait el yazmalarındaki miraçname metinlerinde *viribi-* fiilinin yer aldığı beyitlerden bazıları şunlardır:

cebrâ’il eydür yâ resül şunı saña
ħaķ *viribidi* yâ nebi bunı saña (İL 114a/5; AK 262/9)
âħir budur cümlemüzüñ umdı
ħaķ bunı bize şefi’a *viribidi* (İL 127b/8; AK 276/3)
ol ħabaķ içre varıdı üç ħadeħ

³ Örneğin Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait Şeyhoğlu’nun *Marzubân-nâme Tercümesi* ile Hoca Mesut’un *Süheyl ü Nev-bahâr* adlı eserlerinde bu kelime yer almaktadır. bk. Korkmaz, 1973: 231; Dilçin, 1991: 363.

biregi: Eski Türkçe döneminden itibaren işlek bir şekilde kullanılan “birisi, bir kimse, başkası” anlamındaki *biregi* / *biregü* kelimesi (bk. Caferoğlu, 1993: 28; Ata, 1997: 110), günümüz Türkiye Türkçesi yazı dili ile Anadolu ağızlarında kullanımdan düşmüş arkaik bir kelimedir. Eski Türkçede *bir+egü* yapısında kurulmuş olan bu kelime Eski Anadolu Türkçesi döneminde de yaygın olarak kullanılmıştır (Tarama Sözlüğü, 1995: 588-590).

İvan Lutskeviç Kitabı ve İbn Abraham Karitski Kitabı’ndaki miraçname metinlerinde bir defa geçen *biregi* kelimesi, yanlış yazılan kelimelerden bir diğeridir. Her iki metinde de *biz eki* şeklinde harekelenmiş olan bu kelime, beyitlerin anlamına ve Belarusça tercümeğe göre *biregi* olarak okunmalıdır:

giderken ha çağırur *biregi*
yâ muhammed dur ağı ümmetler begi (İL 112a/5; AK 258/9)

Sonuç

Litvanya Tatarlarına ait el yazmalarından *kitab* türünün içinde yer alan Türkçe miraçnamede yazımı problemlili pek çok kelime bulunmaktadır. Bu problemlili kelimelerden bazıları, Slav diline yapılmış satır altı tercümenin yardımıyla çözülebilmekle beraber bazılarınin çözümünde satır altı tercüme işe yaramamaktadır. Çünkü metnin Slav diline tercümesini yapan *kitab* yazarı, çeviri esnasında serbest davranmış, çoğu zaman beyitleri kelime kelime açıklamak yerine beyitin genel anlamını vermeye çalışmakla yetinmiştir. Türkçe metindeki yazımı problemlili kelimelerin çözümü için beyitlerin genel anlamına dikkat etmek, *kitabı* yazan kişilerin Türkçeyi iyi bilmediğini ve arkaik kelimeleri yanlış yazmış olabileceğini göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Ayrıca Anadolu sahasında yazılmış Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait miraçname metinleri ile karşılaştırma yapmak da yazımı problemlili kelimelerin doğru okunmasında fayda sağlamaktadır. Türk ve Slav dilleri uzmanları tarafından ortaklaşa yapılacak çalışmalarla Litvanya Tatarlarına ait el yazmalarındaki problemlili kelimelerin büyük ölçüde çözülebileceğini düşünüyoruz.

KAYNAKÇA

- AKINER, Shirin (2009). *Religious Language of a Belarusian Tatar Kitab: A Cultural Monument of Islam in Europe*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- ARIK, Sabire (2008). “Polonya – Litvanya Tatar Türkleri (Lipkalar)”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 5 (3), 156-161.
- ATA, Aysu (1997). *Kısasü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) II Dizin*. Ankara: TDK Yayınları.
- ATA, Aysu (1998). *Nehcü'l-Ferâdis III Dizin – Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.

- ATAY, Ayten (2010). "Balkımak Fiili ve Oğuz Türkçesinde Y- ~ B- Değişmeli Kelimeler". *The Journal of Academic Social Science Studies JASSS*, 3 (2), 33-40.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Derleme Sözlüğü I - XI* (1993). Ankara: TDK Yayınları.
- DEVELİ, Hayati (1998). "Eski Türkiye Türkçesi Devresine Ait Manzum Bir Miracnâme". *İÜEF Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. 28, 81-228.
- DİLÇİN, Cem (1991). *Süheyl ü Nev-bahâr (İnceleme - Metin - Sözlük)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- DURGUT, Hüseyin (2013). "Litvanya Tatarlarına Ait El Yazmalarında Bulunan Türkçe Metinlerin Dil Özellikleri: "Miraçname" Esasında". *Türk Dünyası Araştırmaları*, 207, 335-344.
- DURGUT, Hüseyin (2016). *İbn Abraham Karitski Kitabı Miraçnamesi İnceleme-Metin-Dizin*. Konya: Kömen Yayınları.
- ERCİLASUN, Ahmet B. ve AKKOYUNLU, Ziyat (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâti't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*. Ankara: TDK Yayınları.
- ERGİN, Muharrem (1991). *Dede Korkut Kitabı II İndeks-Gramer*. Ankara: TDK Yayınları.
- KALYONCU, Hasan (2001). *Trabzon-Tonya Ağzının Dilbilgisel Özellikleri ve Tonya Sözlüğü*. Trabzon: Topkar Matbaası.
- KORKMAZ, Zeynep (1973). *Marzubân-nâme Tercümesi (İnceleme - Metin - Sözlük - Tıpkıbasım)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- MİŞKİNENE, Galina ve diğerleri (2005). *Katalog Arabskoalfavitnih Rukopisey Litovskih Tatar*. Vilnius: İzdatelstvo Vilnyusskogo Universiteta.
- MİŞKİNİENĖ, Galina (2009). *Ivano Luckevičiaus Kitabas, Lietuvos Totorių Kultūros Paminklas*. Vilnius: Lietuvių Kalbos Institutas.
- MİŞKİNİENE, Galina (2011). "Litvanya Tatarlarına Ait El Yazmalarında Bulunan Miraçname". *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 14, 225-239.
- MİŞKİNİENE, Galina (2015). "Tarihî Metinlerin Çevirisinde Karşılaşılan Zorluklara Litvanya Tatarlarına Ait Eserlerden Örnekler". *Türk Dünyası Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1, 35-53.
- ORHONLU, Cengiz (1971). "Lipkalar". *Türkiyat Mecmuası*, 16, 57-87.
- Tarama Sözlüğü I - VI* (1995-1996). Ankara: TDK Yayınları.
- TOPARLI, Recep ve diğerleri (2003). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Türkçe Sözlük* (2005). Ankara: TDK Yayınları.

